

Історія України. 8 клас

Практичне заняття № 3.

Військове мистецтво, традиції та побут українського козацтва

Завдання 1. Ознайомтеся з теоретичним матеріалом.

Передумови створення військової організації козацтва:

- поява у степовій зоні України угодників, а також втікачів від панського гноблення;
- створення укріплених зимівників і необхідність їх захисту;
- постійна загроза нападу з боку кримських татар;
- необхідність збройного захисту колонізованих земель від військового наступу державної адміністрації Польщі та Литви.

Запорожці створили військову організацію. Запорозьке військо формувалося на добровільних засадах, новобранців упродовж кількох років навчали досвідчені вояки.

- Славилася козацька піхота — найбільш боєздатна в Європі. Піхотинці шикувалися у три шеренги: перша — стріляла, друга — подавала рушниці, третя — заряджала їх.

- Добре організованою в козаків була оборона табору — укріплення з кількох рядів зсунутих і скріплених між собою ланцюгами возів, усередині якого знаходилося козацьке військо.

- Козацька кіннота була нечисленною. Наступала півколом і, таким чином, атакувала ворога не лише з фронту, а й із флангів.

- Успішно діяла козацька артилерія, вогонь якої підтримував дії піхоти.

- Була організована козацька розвідка — розвідувальна служба, що збирала інформацію про ворога в його володіннях. На підставі повідомлень розвідників розроблялися плани козацьких походів.

- Постійно діяли козацькі вартові — сторожова служба. Спеціальні підрозділи несли вартову службу в степу, де пролягали татарські шляхи, і в разі небезпеки повідомляли про неї за допомогою системи димової сигналізації.

- Козацький флот складали морські та річкові човни — чайки.

Козацькі чайки — судна завдовжки 15-20 м, завширшки 3-6 м, заввишки до 4 м, мали від 20 до 40 пар весел, два керма (кормове й носове); рухалися як на веслах, так і за допомогою вітрил.

Наприкінці XVII ст. на кожную чайку витрачалося, крім дерева, 210 кг заліза, 2 бочки смоли, 50 кг клоччя, 140 м полотна на вітрила. Вміщували чайки по 50-70 козаків зі зброєю, кілька гармат (кожна вагою 96 кг).

В похід виходило близько 300 чайок (приблизно 20 тис. козаків). Плавали чайки Чорним та Азовським морями, Дніпром, Дунаєм, Бугом, сягали Кафи, Варни, Стамбула та інших поселень на узбережжі.

Козацька зброя: рушниця, спис, шабля, луки і стріли, легкі гармати.

Кожен козак у поході, крім рушниці, повинен був мати ще сокиру, косу, лопату, мотузки, щоб насипати вали або зв'язувати вози, готуючи табір до відбиття ворога.

Під час походу брали й харчі: у бочці тримали сухарі; мали варене пшоно та змішане з водою тісто, яке їли разом із пшоном. Називали цю страву саламахою. Брали у походи сало.

Під час походу панувала сувора дисципліна. Найбільшою провинною вважали зраду козацтву та Батьківщині.

Усе козацтво поділялося на полки по 500-1000, а згодом і більше вояків, очолюваних полковником.

Полки складалися із сотень, керованих сотниками.

Усе українське козацтво очолював гетьман, а запорозьке козацтво — кошовий отаман. Під час походу він мав необмежену владу.

Прийняття в Запорозьку Січ	Запорозьке військо формувалося на добровільних засадах. Умовами прийняття на Січ були: • знання української мови; • сповідування православної віри; • володіння зброєю. Січовий козак мусив: • дотримуватися традицій товариства й клятви на вірність йому; • бути неодруженим. Сімейні козаки на Січ не допускалися. Жили вони за територією Січі, на хуторах. Прийнятий у запорозькі козаки часто отримувал якесь прізвище, що свідчило
-----------------------------------	--

	про його характер, зовнішність або нагадувало про певні обставини життя. За порушення звичаїв Запорозької Січі козаків судили і жорстоко карали
Господарська діяльність козаків	• Козаки активно освоюють нові землі. • Закладають зимівники — козацькі хутори, які склалися з 2-3 хат для людей та господарських будівель — комор, клунь, хлівів, льохів тощо. Іноді на хуторі ставили кузню. У зимівниках використовувалася лише особиста або наймана праця. • Основне заняття — землеробство. Також козаки займалися: - скотарством; - полюванням; - рибальством. • Розвивалися різноманітні ремесла. Популярні види ремесла: - будівництва чайок; - виробництво пороху та боєприпасів (куль, ядер тощо); - ковальство тощо. • Займалися козаки й торгівлею: продавали продукти власного виробництва та здобич, купували хліб, одяг, зброю
Козацькі звичаї	Козацькі звичаї були надзвичайно суворими: • використовувалися тілесні покарання та тортури; • винних у вбивствах та крадіжках вішали, закопували живцем, забивали палицями біля ганебного стовпа, залишали зв'язаними в степу на поживу звірам та комахам; • найтяжчим злочином на Запорожжі вважалося вбивство козака іншим козаком (якщо хтось убивав товариша, то його живцем разом із убитим закопували в землю); • за крадіжки карали на смерть; • великим злочином вважалося розкрадання майна чи грошей, порушення дисципліни, особливо в поході;

	• за неповагу до начальства практикувалося прив'язування винних ланцюгами до гармати на майдані; • за вживання алкоголю під час походу могли засудити на смерть; • жорстоко карали козаків, якщо вони приводили на Січ жінку. Не було місця в січовому товаристві зраді, боягузтву, підлості та шахрайству. Найтяжчою карою для запорожців було ганебне вигнання з Січі. Головна мета покарання — завдати страху іншим козакам. Деякі звичаї козаки перейняли у тюркських народів; • биття по п'ятках; • підкидання гостя на руках; • звичай не прощатися через поріг тощо. Козаки були безстрашними вояками, які з презирством ставилися до смерті, не знали страху в битвах із ворогом, героїчно захищали рідну землю
Поділ та життя козаків	Козаки поділялися на: • старшину; • рядове козацтво (молодики, сіромахи); • запорозьке посольство (яке жило поза Січчю, на зимівниках); • городових (тих козаків, що мешкали в селах, містечках); • голоту (козацьку бідноту); • багатих козаків (дуків). На Січі козаки дбали про фізичну загартованість і військову майстерність. Щоранку вони купалися, незалежно від пори року; дбали по господарству; займалися бойовим вишколом
Зовнішній вигляд козаків	Запорожці брили голову й залишали тільки одну чуприну над лобом — оселедець, що його козак заклада за вухо. Вусів не підстригали, але змащені підкручували вгору. Якщо у когось виростали дуже довгі вуса, то їх закручували і закладали аж за вуха. Вуса були особливим гордістю козаків

Одяг козаків	До середини XVII ст. одяг козаків був різноманітним. Рядові козаки одягалися просто: сорочки, штани, поганенькі свитки й шапки, плащі (кобеняки). Згодом з'явився типовий козацький одяг: • каптан (жупан) довгий, перепоясаний м'яким поясом, до якого з лівого боку причеплена шабля; • шапка, обшита хутром, дно дещо звисало. Знатний козак поверх жупана носив широку кирею, підбиту хутром, деколи з багатим коміром. Парадний одяг у козаків був багатим і розкішним
Їжа запорозьких козаків	Основу козацького харчування становили страви з борошна й круп. Широко вживалася риба. Овочі були на козацькому столі дуже рідко. Козацькі страви: тетеря, рубці, галушки, риба, свиняча голова до хрону, локшина, гречана й пшоняна каші, житній хліб, пшеничні коржі, молоко. З житнього борошна варили соломаху, в яку додавали олію. <i>Тетерею</i> називали тісто з житньої муки, розведене молоком або водою з медом. Від татар козаки перейняли вживання часнику й цибулі, від молдаван — мамалиги. Гарячу їжу готували у великих мідних або залізних казанах, на весь курінь. У кожному курені стояли столи, а довкола них — лави, на яких сідали козаки. Кошовий отаман завжди сидів під іконою на покутті. Обід розпочинався о 12 годині з молитви. Кухарі насипали їжу у великі миски й ставили на кожному столі, а поруч із їжею — всілякі напої у великих відрах, на яких вішали дерев'яні черпаки. Рідкі страви їли ложками, а тверду їжу брали руками або однозубою виделкою. Після обіду козаки кланялися отаману, одне одному й дякували кухареві. Отаман виходив із-за столу й кидав гроші у скриньку. Так само чинили всі козаки: ці гроші діставав кухар і за них купував на базарі харчі на другий день.

	Із міцних напоїв козаки пили горілку, варенуху, пиво. Консервувати овочі козаки не вміли, натомість масово використовували соління, сушіння та в'ялення м'яса й риби. У морські походи вони брали сухарі, соломаху, варене пшоно та солоне сало. Козаки витримували всі християнські пости й не вживали тваринної їжі у середу та п'ятницю
Школи на і	На Січі при церквах створювали школи. • Відомо про 16 шкіл, які існували на Січі. • Дві школи спеціалізувалися на фізичному й військовому навчанні. • Була школа, яка готувала писарів, військових канцеляристів, керівників паланок і куренів. • Була на Січі одна музична школа (школа вокальної музики і церковного співу), де готували читців і співаків для церков, трубачів, сурмачів, довбишів. При школі було створено групу виконавців-лицедеїв, які ставили народну лялькову драму. Вони ж організовували різноманітні урочистості та карнавали під час свят і на честь повернення запорожців із військових походів
Кобзарі на і	На Січі жили й кобзарі. З історичних джерел відомо, що кобзарі ходили в походи, самі складали пісні та думи. Чимало кобзарів побувало в Криму й Туреччині. Музикантів ніхто не чіпав, кордони були для них відкриті. Тому народних співців із України можна було зустріти у Кафі й Стамбулі. Саме вони подавали вісті про невільників на батьківщину, створювали думи про полонених, про їхні жакливі муки на чужині. До нас дійшли: «Плач невільників», думи «Втеча невільників» та «Смерть козаків в Азові». Кобзарі офіційно входили до складу Війська Запорозького і разом із довбишами, сурмачам та іншими виконавцями грали козацьку полкову музику. Такі воїни носили бандуру поряд зі списом і шаблею. Багато пісень і дум створили вони під час походів. Бандуристами ставали також козаки, які втратили зір у боях чи полоні, але були музично та поетично

	обдарованими. Кобзарі користувалися великою шаною у війську та серед народу
Церква в житті козаків	Центром духовного життя козаків була січова церква. Запорозькі козаки були глибоко релігійними людьми. У межах вольностей Війська Запорозького існувало близько 60 церков. Козаки постійно відвідували богослужіння, читали Біблію, а повернувшись із походу з трофеями, значну частину їх віддавали на церкву. У кожному курені були ікони — багаті, гарно оздоблені, перед ними висіли розкішні свічники й лампади. Під час читання Євангелія в церкві козаки тримали шаблі напоготові на знак того, що готові будь-якої миті боронити православну віру. Кожен козак, умираючи, відписував на церкву ікону, злиток золота і срібла, гроші тощо
Видатні діячі науки і культури про запорожців	• Український історик Д. Яворницький так писав про козацтво: «Тримавши високо своє знамено і свято виконуючи свій обов'язок, вони ні перед ким і ні перед чим не відступали; не боялися ні вогню, ні морських хвиль, ні страшного голоду, ні нестерпної спраги, ні найбільш жорстоких варварських катувань у ворожому таборі». • М. Грушевський зазначав: «Козацтво стало представником національних інтересів свого народу і взяло на себе державне будівництво України». • Вольтер захоплювався козацьким героїзмом і намагався знайти паралелі в світовій історії. • М. Гоголь писав: «Так ось вона, Січ! Ось це гніздо, звідки вилітають усі ті горді й міцні, як леви, ось звідки розвивається воля і козацтво на всю Україну». • Ілля Рєпін — творець славнозвісної картини «Запорожці пишуть листа турецькому султану», захоплено висловився: «Ніхто на всім світі не відчував так волі, рівності й братерства».

Завдання 2. Дайте відповіді на запитання.

1. Повторюємо і узагальнюємо інформацію

Користуючись теоретичними відомостями й матеріалом підручника, дайте відповіді на запитання.

1) Якими були передумови і причини виникнення українського козацтва?

_____.

2) Яку роль в житті козацтва відігравала православна церква і чому? _____.

3) Якою господарською діяльністю займалися козаки? _____.

4) Чому козаки завжди працювали озброєними? _____.

5) Чому український народ бачив у козаках своїх захисників? _____.

2. Вчимося критично мислити

Чи правильним є наведене твердження? Обґрунтуйте свою відповідь.

Поява козацтва мала під собою два основних взаємозв'язаних чинники: природне прагнення людей до особистої, політичної, господарської і духовної свободи та необхідність захисту від татар. _____.

3. Тренуємо асоціативне мислення:

1) Творцями і виконавцями дум та історичних пісень були _____.

2) Життя козаків в козацькому краю проходило в умовах постійного ризику через навали _____, які завдавали шкоди господарству і загрожували життю козаків.

4. Формуємо поняття

1) Козак — це _____.

2) Січ — це _____.

3) Чайка — це _____.

5. Вчимося аналізувати письмові джерела

Твердження француза Г. де Боплана про козаків

а) Вони дуже міцні тілом, легко зносять спеку і холод, голод і спрагу; на війні витривалі, відважні, хоробрі і навіть легковажні, бо не цінують свого життя.

(Із книги І. Крип'якевича «Історія України»)

б) Вони дотепні й проникливі, вибагливі й щедрі, не жадні до багатства, але страшенно цінують свою свободу. На зріст гарні, проворні, сильні, з природи мають добре здоров'я і навіть мало підлягають хворобам; від хвороби вмирають дуже рідко, хіба в дуже великій старості; здебільшого кінчають життя на ложі слави — вбиті на війні.

(Із книги М. Грушевського «Ілюстрована історія України»)

1) Як характеризує козаків Г. де Боплан? _____.

2) На які риси козацького характеру звертає увагу Г. де Боплан? _____.

3) Яким є ставлення Г. де Боплана до козаків? _____.

Твердження турецького історика XVII ст. Найма про козаків

Можна стверджувати напевно, що немає на світі людей, які б менше дбали про своє життя і менше боялися смерті, ніж ця голота... Знавці військової справи твердять, що ці сіромахи, завдяки своїй хоробрості та вправності, в морських боях не мають собі рівних в усьому світі.

(Із книги О. Субтельного «Історія України»)

Яку оцінку козакам давав турецький історик XVII ст. Найма? _____.

6. Вчимося робити висновки

1) Чим життя і побут козаків відрізнялися від життя і побуту селян та міщан?

_____.

2) Чим можна пояснити, що багато європейців у XVI-XVII ст. писали про козаків і залишили багато свідчень про їхнє життя? _____ .